

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A héber 'ámar 'mond' ige megfeleltetése XX. századi magyar protestáns bibliafordításainkban*

1. A magyar nyelv az idézetek bevezetésére számos igét használ. Ezek révén az (el)beszélő például kifejezheti, hogy az adott idézet kérdő vagy felszólító mondat-e (*kérdez, tudakol; figyelmeztet, parancsol* stb.); egy dialógus keretében hangzik-e el vagy sem, illetve azt, hogy e dialóguson belül egy korábbi beszélő szavaira adott reakcióról van-e szó (*ellenkezik, ellenvet, felel, idéz, közbeszól, tiltakozik, üzen, válaszol* stb.). Sőt, az elbeszélő a megfelelő ige megválasztásával a beszélő érzelmi hátterét, illetve szándékát is érzékeltetheti (*értetlenkedik, figyelmeztet, kérlel, korhol, rászól, megdorgál, megszid, parancsol, ráparancsol, ráripakodik* stb.).

Lássunk erre a nyelvi jelenségre néhány példát a Biblia új protestáns fordításának 1990-es rövidített szövegéből. „Sámuel azonban *megkérdezte*: Akkor mi az a jubhégetés, ami a fülemben jut, és az a marhabögés, amit hallok? Saul ezt *felelte*: Az amalékiaktól hozták azokat...” (1Sám 15,14.15) – „Aháb, Izráel királya *ezt kérdezte* Jósáfáttól, Júda királyától: Eljössz-e velem Rámót-Gileád ellen? Ő *ezt válaszolta* neki: Elmegyek, akárcsak te, és az én népem, akárcsak a te néped; veled leszünk a háborúban!” (2Krn 18,3) – „Amikor a domboldalon mentek föl felé a városba, leányokkal találkozottak, akik vizet meríteni jöttek. *Megszólították* őket: Itt van-e a látó?” (1Sám 9,11) – „Akkor Dávid ezt *parancsolta* Jóábnak és az egész hadinépnek: Szaggassátok meg a ruhátokat, öltözzetek zsákba, és gyászoljátok Abnérnt!” (1Sám 3,31) – „De Jerikó királyát *figyelmeztették*: Vigyázz! Izráeli férfiak jöttek ide az éjjel, hogy kémkedjenek az országban.” (Józs 2,2) – „Jefte ismét követeket küldött az ammóniak királyához, és azt üzenté neki: Így *szól* Jefte: Nem vette el Izráel se Móáb földjét, se az ammóniak földjét.” (Bír 11,14.15)

A bibliai héber nyelv egyik sajátossága azonban az, hogy ezen a területen jóval kevésbé tud árnyaltan fogalmazni. Jól szemlélteti ezt a tényt, hogy a fentebb idézett bibliai részletekben a kurzív betűkkel kiemelt szavak helyén minden esetben ugyanazt az egyetlen igét, az 'ámar (אמר) 'mond' igét találjuk. A bibliai héberben ez az ige vezet be a direkt vagy (ritkábban) az indirekt idézeteket – a beszélő szándékától, a közlésben használt mondatfajtatól, a kommunikációs helyzetben elfoglalt helyétől függetlenül, s a legtöbb esetben bármiféle átvezető formula nélkül.

Az 'ámar ige az aktív cselekvést kifejező, úgynevezett Qal igitörzsben a maga 5282 előfordulásával a leggyakoribb ige az Ószövetségben. Az 5282 alakból 930-szor szerepel a *lé'mór* bővített infinitívus constructus forma, ennek funkciójáról a későbbiekben még lesz szó. Az ige a passzív cselekvést kifejező Nifal igitörzsben 21-szer, a műveltető ige képzésére használt Hifil igitörzsben pedig kétszer fordul elő. Az Ószövetség arám nyelvű részleteiben az 'mr csak Qal igitörzsben szerepel, összesen 71-szer (l. H. H. SCHMID, אמר 'mr sagen a. In: Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament. Hrg. E. JENNI – C. WESTERMANN. München–Zürich, 1971. [a továbbiakban: THAT.], Bd. 1: 212). Az „A New Concordance of the Old Testament – Using the Hebrew and Aramaic Text” (Ed. A. EVEN-SCHOSHAN. Jerusalem, 1990. 91) szerint az ige összesen 5298-szor fordul elő, ebből a *lé'mór* infinitívus forma 934-szer szerepel. Az ige használata nagyjából egyen-

* Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár 48. Előadásként elhangzott a „A magyar egyházi nyelv kérdései” címmel megtartott szimpóziumon 2004. szeptember 29-én a Debreceni Akadémiai Bizottság székházában. Ezúton is köszönetet mondok A. MOLNÁR FERENC tanár úrnak az előadásra való felkérésért és e cikk megírásához nyújtott segítő megjegyzéseiért.

letesen oszlik meg a bibliai könyvek között, bár a történeti könyvekben értelemszerűen gyakrabban szerepel, mint a törvényszövegekben vagy a költői részletekben.

Természetesen a bibliai héberben is létezik néhány olyan ige, ami a szóbeli közlés szituációjára vagy a beszélő szándékára utal. Ilyenek például az ענה ('*áná*) 'felel' vagy a שבב (*súb*) 'válaszol', a שלח (*sálah*) 'küld; üzen, üzenetet küld', a צוה (*cáwá*) 'parancsol', a יעץ (*já'ac*) 'tanácsol', a דרש (*dáras*) és a שאל (*sá'al*) 'kér, kérdez'. Ezeket az igéket a bibliai héberben idézetek bevezetésére is használhatják. Egyrészt azonban lényegesen ritkábban fordulnak elő, mint az '*amar*: a *cáwá* 496-szor, a *já'ac* 65-ször, a *dáras* 164-szer, a *sá'al* 172-szer, az '*áná* Qalja 303-szor, a *súb* ebben a jelentésben 37-szer (l. EVEN-SCHOSHAN i. m. vonatkozó szócikkei). Másrészt ezek az igék gyakran nem egyedül állnak, hanem közvetlenül a bevezetett idézet előtt ki kell hogy egészítse őket az '*amar* ige verbum finitum alakja vagy az '*amar* infinitívusának egy speciális formája, a *lé'mór* szó (l. SCHMID i. m. 123), ami a Károli-fordításban a *mondván* szóalakban gyakran megjelenik (l. pl. 1Móz 1,22; 2,16; 5,29; 8,15; 9,8; 15,1.4.18; 18,12.13; 19,15; 22,20; 23,5.10; 24,7; 26,11.20; 37,15; stb.). Ezek az igék tehát ugyan színezhetik a mögöttük álló '*amar* jelentését, de alapvetően azt nem helyettesíthetik (L. C. J. LABUSCHAGNE, ענה '*ánáh* I. antworten a. In: THAT. 2: 335 k, 338; G. GERLEMANN, שאל '*sá'al fragen, bitten* a. In: THAT. 2: 842).

Az eredeti héber szövegben tehát az idézeteket a leggyakrabban egy ige, az '*amar* vezeti be. Nyilvánvaló tehát, hogy ezekben az esetekben a fordítónak a magyar nyelv lehetőségeinek, saját esztétikai igényeinek, teológiai felfogásának, illetve a szöveg szerinte helyes interpretációjának megfelelően kell eldöntenie, hogy ugyanazt a héber igét melyik magyar igével adja vissza. Az egyes bibliafordítások ezen a téren különbözőképpen járnak el. Az alternatíva világos: vagy az eredeti szöveghez szorosan kötődve az '*amar* igét mindig ugyanazzal a magyar igével adják vissza, vagy a funkcionális ekvivalencia bibliafordítói elvét követve a kontextustól függően megkeresik az oda leginkább illő magyar szót. (Az utóbbi fordítói elvhez l. pl.: TÓTH KÁLMÁN, *Bibliafordítás – bibliamagyarázat*. Bp., 1994. 62–8; J. DE WAARD – E. A. NIDA, *Egyik nyelvről a másikra. Funkcionális ekvivalencia a bibliafordításban*. Bp., 2002.)

A továbbiakban szeretném bemutatni, hogy a XX. századi magyar protestáns bibliafordítók milyen módon jártak el az '*amar* ige megfeleltetésében. Három fordítás elemzésére térek ki: a Károli-féle bibliafordításra, pontosabban annak az 1908-as revíziója révén előállt szövegére, az új protestáns fordításra, azaz a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága által készített átültetésre 1975-ből, illetve annak a revideált változatára 1990-ből.

Mint említettem, az '*amar* az Ószövetségben 5282-szer fordul elő. Ebből 930 esetben szerepel a *lé'mór* kibővített infinitívus forma. Ez utóbbit, mivel önmagában nem szolgál idézet bevezetésére, minden olyan esetben kizártam a vizsgálódásból, ahol nem az '*amar* igével szerepel együtt. Természetesen ebben a rövid tanulmányban a megmaradt 4352 ige hely feldolgozására sem vállalkozhattam. Vizsgálódásomat ezért Sámuel két könyvére korlátoztam, bízva abban, hogy az itt megfigyelhető tendenciák az egész Ószövetségre, illetve a megvizsgált fordítások egészére általánosíthatóak lesznek. Mivel az '*amar* ige Sámuel könyveiben (a *lé'mór* infinitívus alakot nem számítva) 654-szer fordul elő, így valamennyi előfordulás 15%-át tekintettem át – ez minden bizonnyal elég nagy merítés egy reprezentatív elemzés számára.

A vizsgálódást azonban más szempontból is leszűkítettem. Nem tértem ki az ige helyekre, ahol az '*amar* más igékkel együtt, az alábbi és hasonló jelentésű szerkezetekben szerepel: 'felel és mond', 'imádkozik és mond', 'jelent és mond', 'kérdés és mond', 'kiált és mond', 'üzen és mond' stb. Mellőztem azokat az eseteket is, ahol az ige egy állandó szerkezet része (pl. 'mondja a lelkében', 'mondja a szívében' stb.). Végül egy utolsó előrebocsátott megjegyzés: a Károli-féle Biblia és a másik két vizsgált szöveg verssidőzása esetenként eltér egymástól; ebben a tanulmányban, ahol a fordítások egybevetéséről van szó, az utóbbiak számozását használom.

2. Lássuk tehát először, hogyan járt el az 1908-as revideált Károli-féle fordítás az *'ámar* ige visszaadásával kapcsolatban! Vizsgálataim eredményét az alábbi táblázat foglalja össze (a cikk táblázataiban az igéket általában alapformájukban közlöm, az egyes szám 3. személyű tárgyas ragozású alakokat csak szerkezetben, kivételesen használom):

Károli-biblia (1908.)				
	magyar megfelelő	előfordulás		igehelyek
		Szám	%	
1.	mond	563	86 %	1Sám 1,23; 2,16.27; 3,10; 8,22; 9,6.11; 10,14.16.22; 11,2.10.13; 12,5.19; 13,12.19; 14,29.36; 15,6.15.16.24.28.32; 16,17; 17,37.45.55; 18,18.21.23; 20,2.11; 21,3.10; 22,12; 23,11.12; 25,19.39; 26,6.9.15.17; 28,13; 29,8.9; 30,13.15, stb. ¹
2.	felel	55	8 %	1Sám 3,4.5.6.16; 5,8; 6,3.4; 12,4; 13,11; 14,7; 15,20; 16,5.11; 17,29.34.55.58; 19,17.22; 20,4.9; 27,10; 28,2.15; 2Sám 1,3.4.6.8.13; 2,1.1; 3,13; 5,23; 9,2.3.6.11; 11,11; 13,16.26; 14,5.9.32; 16,2.3.18.21; 17,20; 18,29.32; 19,26; 20,17.17; 21,4; 24,21.
3.	szól	18	3 %	1Sám 2,27; 7,3.6; 9,17; 10,18; 11,9; 14,41; 15,2; 17,26.30; 25,6; 28,12; 30,23; 2Sám 5,1; 6,22; 16,7; 21,2; 23,3.
4.	gondol	6	1 %	1Sám 16,6; 18,11.17; 20,3.26; 2Sám 14,17.
5.	kérdez	2		1Sám 27,10; 2Sám 15,2.
6.	megmond	2		1Sám 25,19; 2Sám 11,21.
7.	üzen	2		2Sám 2,5; 10,5.
8.	beszél	1		1Sám 30,6.
9.	elhatározza magában	1		2Sám 21,16.
10.	gondolja magában	1		2Sám 17,29.
11.	ismét mondja	1		2Sám 15,4.
12.	parancsol	1		1Sám 16,16.
13.	válaszol	1		1Sám 14,40.

A táblázatból látjuk, hogy a Károli-biblia az esetek túlnyomó többségében, azok 86%-ában az *'ámar* igét a *mond* igével fordítja. Az esetek 8%-ában a *felel* szót hozza, nyilván a dialógusnak az első utáni megszólalója szavait bevezetve. Jelentősnek mondható még az *'ámar* átültetésében a *szól* ige részesedése (3%), az összes többi ige azonban lényegében csak elvétve, egy-két alkalommal fordul elő. Különösen feltűnő ez a *kérdez* esetében: Sámuel könyveinek fordításában ez összesen csak kétszer szerepel, holott nyilvánvaló, hogy az *'ámar* ige ennél többször kell, hogy kérdést vezessen be. Az újabb fordítások ezt a sejtésünket majd igazolni fogják.

3. A Károli-féle bibliafordítás mellé a hazai protestáns és ortodox egyházak részvételével működő Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának bibliafordító bizottsága mintegy húszévi munka eredményeként 1975-re készített el egy új bibliafordítást. Ez az átültetés a protestáns egyházi nyelvben az „Újfordítású Biblia” vagy röviden az „Új fordítás” nevet kapta – a továbbiakban

¹ Az esetek nagy száma miatt az összes előfordulási helyet nem sorolom fel; ezek EVEN-SCHOSHAN i. m. és BARANYI JÓZSEF „Konkordancia a Károli Bibliához” című munkája (Bp., 1995.) vonatkozó szócikkeinek egybevetésével kigyűjthetők.

mi is így hivatkozunk majd rá. (A fordítás történetéhez és jellemzéséhez l. pl. B. LŐRINCZY ÉVA, Az új magyar protestáns bibliafordítás néhány nyelvi-stilisztikai problémája: MNy. 1978: 390–8; BOTTYÁN JÁNOS, A magyar Biblia évszázadai. Bp., 1982. 149–57; TÓTH i. m. 32–4, 68–95; KARASSZON DEZSŐ, Az új protestáns bibliafordítás eredményei és feladatai. Theológiai Szemle 1998: 134–8.)

Ez a fordítás az *'amar* ige megfeleltetése terén némileg szabadabban járt el, mint a Károli-biblia: a semleges *mond*, illetve *szól* ige használata kissé visszaszorult, s így a korábinál jobban előtérbe kerültek a kommunikáció szituációjára is utaló kifejezések. – A következő táblázat a „változási statisztika” rovatban azt mutatja, hogy az *'amar* fordításában az adott magyar ige száma a Károli-féle átültetéshez képest hány előfordulással növekedett, illetve csökkent. Az adatokhoz kapcsolts lábjegyzetek azt is közlik, hogy az ige fordítása hol és mire változott. Az „előfordulás” rovatban azt láthatjuk, hogy az adott ige az *'amar* fordításaként összesen hányszor szerepel az Új-fordítású Bibliában, illetve azt, hogy ez az *'amar* előfordulásának hány százaléka.

Újfordítású Biblia (1975.)					
	magyar megfelelő	változási statisztika (szám)		előfordulás	
		növekedés	csökkenés	szám	%
1.	mond ²	+ 16	– 152	427	65 %
2.	felel	+ 64 ³	– 2 ⁴	117	18 %
3.	szól	+ 14 ⁵	– 16 ⁶	16	2,5 %
4.	gondol	+ 10 ⁷	– 1 ⁸	15	2,3 %
5.	kérdez	+ 21 ⁹	0	23	3, %
6.	megmond	+ 3 ¹⁰	– 1 ¹¹	4	
7.	üzen	+ 1 ¹²	0	3	
8.	beszél	+ 2 ¹³	0	3	
9.	elhatározza magában	0	0	1	
10.	gondolja magában	0	– 1 ¹⁴	0	

5

² A *mond* szó változási statisztikái a következő táblázat 35 vonatkozó esetét is tartalmazzák.

³ 63-szor: *mond* → *felel*: 1Sám 1,23; 2,16; 3,10; 8,22; 9,6; 10,14.16.22; 11,2.13; 12,5; 14,29.36; 15,15.16.24; 16,17; 17,37.45; 18,18.23; 20,2.11; 21,3.10; 22,12; 23,11.12; 26,6.9.15.17; 28,7.9.14; 29,8; 30,13.15; 2Sám 2,14.27; 6,21; 9,4; 12,13.19.22; 13,4.25; 14,11.11.18; 15,2.15; 16,4; 18,3.12.22; 19,31.35; 21,5.6; 24,3.14.24. – 1-szer: *szól* → *felel*: 1Sám 30,23.

⁴ *felel* → *mond*: 2Sám 1,4; 16,21.

⁵ 13-szor: *mond* → *szól*: 1Sám 2,27; 10,18; 12,19; 15,28.33; 18,17; 23,17; 25,39; 2Sám 1,5; 14,30; 18,31; 23,3; 24,23. – 1-szer: *megmond* → *szól*: 1Sám 25,19;

⁶ 11-szer: *szól* → *mond*: 1Sám 7,3.6; 9,17; 14,41; 15,2; 17,26.30; 28,12; 2Sám 3,18; 5,1; 23,3. – 2-szer: *szól* → *megmond*: 1Sám 11,9; 2Sám 24,12. – 1-szer: *szól* → *beszél*: 2Sám 21,2; 1-szer: *szól* → *emleget*: 2Sám 6,22; 1-szer: *szól* → *szidalmaz*: 2Sám 16,7. Egy további esetben, a 2Sám 14,4 esetében a *szól* szövegkritikai okokból változott a *bó* 'bemegey' igére.

⁷ 9-szer: *mond* → *gondol*: 1Sám 13,12; 15,32; 18,8.21; 2Sám 6,9; 12,18.22; 13,32; 21,4. – 1-szer: *elhatározza magában* → *gondolja*: 2Sám 21,16.

⁸ *gondol* → *mond*: 2Sám 14,17.

⁹ *mond* → *kérdez*: 1Sám 4,14.16; 16,2.4; 17,43.55; 20,27; 21,2; 23,12; 26,18; 29,3; 30,13; 2Sám 1,4.8.14; 2,1; 14,19; 18,29.32; 19,26; 21,3.

¹⁰ *mond* → *megmond*: 1Sám 29,9; *szól* → *megmond*: 1Sám 11,9; 2Sám 24,12.

¹¹ *megmond* → *válaszol*: 2Sám 11,21.

¹² *mond* → *üzen*: 1Sám 15,6.

¹³ *szól* → *beszél*: 2Sám 21,2; *mond* → *beszél*: 1Sám 10,11.

¹⁴ *gondolja magában* → *mond*: 2Sám 17,29.

Újfordítású Biblia (1975.)					
	magyar megfelelő	váltózási statisztika (szám)		előfordulás	
		növekedés	csökkenés	szám	%
11.	ismét mondja	0	- 1 ¹⁵	0	
12.	parancsol	+ 9 ¹⁶	- 1 ¹⁷	9	1, %
13.	válaszol	+ 1 ¹⁸	- 1 ¹⁹	1	

4

Ez a táblázat azokat a magyar igéket tartalmazza, amelyeket már a Károli-fordítás is használt az *'ámar* visszaadására. Láthatjuk, hogy a semleges *mond* és *szól* igék terhére a kommunikációs szituációra, illetve a beszélő belső indíttatására utaló igék számaránya a fordításban megnőtt: a semleges *mond* ige részesedése az Újfordítású Bibliában a Károli-fordítás 86%-ával szemben 65%-ra szorult vissza. A növekedés különösen szembeütő a *kérdez*, *felel*, *gondol* és a *parancsol* igék esetében. A fordítás készítői azonban nyilvánvalóan e téren nem törekedtek teljességre vagy következetességre. Az Újfordítású Bibliában is számos olyan esetet találunk, ahol egy kérdő mondat bevezetőjében az *'ámar* igét a *mond* igével adják vissza, s nem a *kérdez*-zel (l. pl. 1Sám 2,23; 4,6; 6,20; 10,24; 2Sám 9,3; 14,12; 19,42), vagy egy óhajtó, illetve felszólító mondat előtt ismét csak a *mond* magyar ige áll, nem pedig valamilyen más ige (l. pl. 2Sám 13,6; 15,31; 2Sám 13,15).

Az Újfordítású Bibliában azonban a vonatkozó helyeken nemcsak a Károli-bibliából ismert igék aránya növekedett meg a *mond* és a *szól* ige rovására, hanem az *'ámar* visszaadására olyan újabb igék is megjelentek, amelyeket a Károli-féle fordítás ott egyáltalán nem használt. Tömeges jelenségről mindenesetre nincs szó: ezek az igék – mint a következő táblázat mutatja – Sámuel könyveiben a *megkérdez* kivételével egyszer-kétszer fordulnak csak elő.

Károli-biblia (1908.)		Újfordítású Biblia (1975.)			
			előfordulás	igehelyek	
1.	mond	megkérdez	26	1Sám 3,17; 9,18; 10,14; 11,5; 15,14; 16,11; 17,58; 20,10; 21,9; 22,13; 24,17; 28,11.14; 30,15; 2Sám 1,3; 3,24; 9,1.2.4; 12,19; 16,2.3; 17,20; 20,9.17; 24,13.	
2.	mond	(így) gondolkodik	2	1Sám 13,19; 2Sám 10,2.	
3.	mond	megszólít	2	1Sám 9,11; 2Sám 9,6.	
4.	mond	elmond	1	2Sám 17,15.	
5.	mond	mondogat	1	2Sám 19,1.	
6.	mond	kiált	1	2Sám 20,11.	
7.	mond	meghagy	1	2Sám 1,18.	
8.	mond	kihirdet	1	2Sám 20,1.	
9.	szól	szidalmaz	1	2Sám 16,7.	
10.	szól valakiről	emlege valakit	1	2Sám 6,22.	
11.	ismét mondja	így folytatja	1	2Sám 15,4	

¹⁵ *ismét mondja* → *így folytatja*: 2Sám 15,4.

¹⁶ *mond* → *parancsol*: 1Sám 22,18; 2Sám 3,31; 11,25; 13,17; 14,24; 15,14; 16,11; 18,21; 20,4.

¹⁷ *parancsol* → *szól*: 1Sám 16,16.

¹⁸ *megmond* → *válaszol*: 2Sám 11,21.

¹⁹ *válaszol* → *mond*: 1Sám 14,40.

4. A Magyar Bibliatanács 1979-ben felhívást bocsátott ki az Újfordítású Biblia szövegével kapcsolatos észrevételek megtételére, majd a beérkezett hozzászólások alapján 1981-ben indult meg a revíziós munka. Az Újfordítású Biblia revideált változata 1990. október 31-ére, a Vizsolyi Biblia (azaz a Károli-biblia) kiadásának 400. évfordulójára jelent meg. Erre a Bibliára a „Revideált Újfordítású Biblia”, vagy rövidebben a „Revideált Újfordítás” névvel szoktunk hivatkozni. (A revízió történetéhez l. pl. BOTTYÁN i. m. 156–7; TÓTH i. m. 95–101.)

A revízió eredményeit a Magyar Bibliatársulat 1995-ben egy kiadványban külön is megjelentette. (Az Újfordítású Biblia [1975.] revíziójának eredményei [1990.]. Bp., 1995.) Ebből a kis kötetből megállapíthatjuk, hogy a revízió az *'amar* ige fordítását alig érintette: a mintegy 5200 előfordulásából összesen csak huszonhat esetben történt változás. Ezek közül egy esetben a *szól* igét a *mond*-dal cserélték fel (1Sám 25,6), egy másik esetben (5Móz 12,30) pedig egy idézett kérdés mondat előtt a *kérdez* igét a *mond*-ra változtatták. Ez az utóbbi eset ellentétben áll a revideált Újfordítású Biblia tendenciájával, amit a fennmaradó módosítások egyértelműen demonstrálnak: Az 1990-es revideált szöveg szabadabban bánik az *'amar* szó fordításával, és azt huszonnégy esetben, ahol a revízió előtti változat a *mond* igét hozta, a *kérdez*, *felel*, *szól*, *beszél*, *megkérdez*, *üzen* igékkel fordítja. Az alábbi táblázat ezeket a változtatásokat mutatja:

Újfordítású Biblia (1975.)	Revideált Újfordítású Biblia (1990.)	Változtatás száma	Igehelyek
mond	kérdez	10	1Móz 3,1.9.11.13; 18,9.23.29; 19,12; 20,10; 24,23.
mond	felel	6	1Móz 18,29; 24,46; Bír 3,19; 1Kir 22,14; 2Kir 2,20; 2Krón 18,13.
mond	szól	5	1Móz 21,17; 24,31.33; 3Móz 10,3; 1Kir 13,26.
mond	beszél	1	1Sám 30,6.
mond	megkérdez	1	Józs 5,13.
mond	üzen	1	1Sám 11,10.
szól	mond	1	1Sám 25,6.
kérdez	mond	1	5Móz 12,30.

Az érintett huszonhat esetből csak három igehely esik a fentiekben tárgyalt Sámuel könyveire. Ezek közül kettőben az Újfordítású Biblia revideált változata a kommunikáció szituációjára is utaló fordítás felé mozdult el (1Sám 11,10; 30,6), egyben pedig (a *szól* és *mond* szinonimák cseréjével) a témánk szempontjából semleges módosítás történt (1Sám 25,6).

5. Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a vizsgált XX. századi magyar protestáns bibliafordításokban Sámuel könyvei alapján az *'amar* ige fordítására alapvetően az a jellemző, hogy – az ókori és a mértékadó későbbi nemzeti bibliafordításoknak megfelelően – ugyanazt a szót igyekeznek minden lehetséges esetben ugyanazzal az egy szóval visszaadni, függetlenül attól, hogy az *'amar* ige tömeges használata a bibliai héberben a kommunikációs helyzetre és a beszélő szándékára, illetve lelkiállapotára utaló szinonimák hiányából adódik, illetve függetlenül attól is, hogy a magyar prózai elbeszélő stílus ezeken a helyeken a szöveg értelmének bárminemű módosítása vagy leszűkítése nélkül a nyelvünkben fellelhető számos ige egyikének a használatát is lehetővé tenné.

Az újabb fordításokban mindenesetre ezen a téren lényeges elmozdulás figyelhető meg: a *mond* ige szinonimáiként használt igék számaránya a Károli-biblia 14%-ával szemben 35%-ra emelkedett, illetve ezen igék, és igekötős változataik köre a Károli-bibliában szereplő tizenkettőről hu-

szonnégyre bővül. – Kétségtelen, hogy a *mond* ige nagyarányú szerepeltetése a magyar fordítás megértésében sehol nem jelent problémát. Egyrészt ugyanis a magyar *mond* ige szintén általános használatú (ha közel sem annyira, mint a héber *'amar*). Másrészt az olvasó a szövegösszefüggésből és a bevezetett idézet mondatfajtájából pótolni tudja a situációra, a beszélő szándékára és lelkiállapotára vonatkozó pontosabb információkat. Ezt a tételt azonban visszajára is fordíthatjuk: a szabadabb, a kommunikáció körülményeire utaló fordítások esetében sehol nem áll fenn az a veszély, hogy a fordítók a szöveg jelentését leszűkíténék, vagy az olvasót a szöveg értelme felől félrevezetnék. Így e probléma megítélése nem teológiai, hanem stílári, illetve esztétikai kérdés. Márpedig ízlésekről nehéz vitatkozni. Vannak, akik szerint az *'amar* többféle fordítása a héber elbeszélői stílus egyik jellegzetességét fedi el, illetve a fordítás „veretességén”, megbízhatóságot sugalló ünnepélyességén ejt csorbát. Mások szerint a bibliai szövegek szerzői a maguk korának a nyelvén, a maguk korához illő stílusban mondták el a rájuk bízott üzenetet, ezért a bibliafordításoknak is minél inkább a mai ember nyelvéhez, az adott nyelvállapot formai és stílári jellegzetességeihez kell igazodniuk.

Ezen a ponton érdemes emlékezetünkbe idézni azt a tényt, hogy az Újfordítású Biblia egy szűkebb tudományos testület munkájának az eredménye, míg annak az 1990-es revíziójára elsősorban a szélesebb szakmai és olvasói táborból érkező, több mint 1300 hozzászólás és kritikai megjegyzés alapján került sor (l. BOTTYÁN i. m. 156–7; TÓTH i. m. 95–101; Az Újfordítású Biblia... Bevezetés). Ez utóbbi esetben a Revíziós Bizottság nem tett mást, mint mérlegelte: a Biblia olvasói szemében indokoltnak és elfogadhatónak tűnő stílári és egyéb javítások az eredeti héber és görög szöveggel, illetve annak mondanivalójával összeegyeztethetők-e. Így a cikkemben tárgyalt két újabb fordítás tendenciája nem csupán a magyar nyelv fejlődésével, a fordítástechnika és a bibliakritika újabb eredményeivel indokolható, hanem a magyar nyelvű Biblia egy szűkebb szakmai, majd egy szélesebb olvasói táborának nyelvi, stilisztikai és esztétikai elvárásait, azok lassú elmozdulását is tükrözi.

KUSTÁR ZOLTÁN